

BORYS PASTERNAK WOBEC IDEOLOGII SWOICH CZASÓW

BORIS PASTERNAK AND THE IDEOLOGY OF HIS TIMES

ZYGMUNT ZBYROWSKI

ABSTRACT. Boris Pasternak avoided open ideological declarations. We usually discern his attitude and views from his works. As an active participant of the intellectual and artistic life of his times, however, Pasternak was compelled to opt for a standpoint regarding the problems faced by Russian society at the time. The poet represented a certain attitude towards such ideological issues as revolution, anti-Semitism, feminism, the role of Christianity in history, and new ideas and trends in art. Other ideologies such as ecology, Tolstoyism and Marxism, to which he attached lesser importance, should also be mentioned.

Zygmunt Zbyrowski, Uniwersytet im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Bydgoszcz – Polska, zygmun.zbyrowski@gmail.com

Borys Pasternak żył i działał w czasach, kiedy w Rosji zachodziły radykalne zmiany społeczno-polityczne, rodziły się i walczyły między sobą różnorodne ideologie¹. Wymagało to ciągłego podejmowania decyzji, zajmowania stanowiska, wyrażania poglądów, zwłaszcza w przypadku osób występujących publicznie, między innymi ludzi kultury, w szczególności pisarzy, poetów. Pasternak od wczesnej młodości był człowiekiem aktywnym, uczestniczył w życiu kulturalnym, literackim przed- i porewolucyjnym. Utrzymywał kontakty zawodowe i prywatne ze środowiskami i działaczami politycznymi, społecznymi, naukowymi i kulturalnymi tamtych czasów. Stwarzało to sytuacje zmuszające go do dokonywania trudnych wyborów. Starał się tego unikać. Nigdy otwarcie nie deklarował swojego stanowiska ideowego, zachowywał umiar, powściągliwość. Często się wahał, miał wątpliwości. Był bardzo daleki od wszelkiego radykalizmu.

Po rewolucji, szczególnie w latach 30., oskarżano go o postawę społeczną. Poczul się zmuszony do pewnych społeczno-politycznych deklaracji.

Pisał:

Иль я не знаю, что в потемки тычась,
Вовек не вышла б к свету темнота,

¹ Z. Z b y r o w s k i, *Borys Pasternak wobec doświadczenia zbiorowego*, [w:] *Słowiańszczyzna Wschodnia: twórczość artystyczna a doświadczenie zbiorowe*, Zielona Góra 1998, s. 107–115.

И я урод, и счастье сотен тысяч
 Не ближе мне пустого счастья ста?
 И разве я не мерюсь пятилеткой,
 Не падаю, не поднимаюсь с ней?²

Ale takie jednoznaczne wyznania były zupełnym wyjątkiem.

Dystans do ideologii przypuszczalnie przejął od rodziców. Ich postawę i poglądy społeczno-polityczne, podobnie jak ich środowiska zawodowego i towarzyskiego, można określić jako postępowe, demokratyczne, ale nie rewolucyjne. Nie angażowali się w żadną działalność publiczną, społeczno-polityczną, całkowicie poświęcając się życiu artystycznemu, towarzyskiemu i rodzinnemu. W takim otoczeniu i w takiej atmosferze wyrastał Borys. Prawdopodobnie przejmował jako własne ideały otoczenia rodzinnego i środowiskowego. W zasadzie w dzieciństwie i młodości ukształtował się jego światopogląd i postawa ideowa, którym pozostał wierny przez całe życie.

Można wymienić kilka obszarów życia publicznego, zwłaszcza społeczno-politycznego, gdzie powstawały problemy wymagające zajęcia przez niego stanowiska. Cezurą była rewolucja październikowa 1917 roku. Ona rozwiązała pewne problemy Rosji przedrewolucyjnej, ale stworzyła nowe. Warto im się przyjrzeć, by przekonać się, jak je traktował Pasternak w życiu i twórczości.

Przed rewolucją w Rosji dominowały kwestie ekonomiczne, społeczne i wywołane przez nie ideologie, krytyka rzeczywistości, bunt chłopski i studencki, ruch robotniczy. I pisarz do nich się ustosunkowywał w swojej twórczości³. Wszystko to przygotowywało grunt pod rewolucję. Do niej też trzeba było się ustosunkować. Ale były i inne kwestie nabrzmiałe lub dopiero rodzące się, takie jak judaizm i antysemityzm, sytuacja kobiet i budzący się ruch feministyczny. Po rewolucji doszły takie problemy jak cenzura i represje polityczne, marksizm, pacyfizm, ekologia. Niektórym z nich Pasternak poświęcił więcej uwagi, o innych tylko pobieżnie wspominał, na przykład w rozmowach lub rozmyślaniach bohaterów. Możemy jednak z tego wyciągnąć wnioski co do jego poglądów i ocen.

Pierwszym ważnym wydarzeniem społeczno-politycznym, które musiało wywrzeć wpływ na jego postawę i poglądy oraz zaistnieć w twórczości, była niewątpliwie rewolucja 1905 roku. Przeżył ją jako piętnastola-

² Б. П а с т е р н а к, *Борису Пильняку*, [w:] tegoż, *Стихотворения и поэмы в двух томах*, т. 1, Ленинград 1990, s. 202. Dalej wiersze Pasternaka przytaczam z tego wydania, podając w tekście tytuł i stronę.

³ Z. Z b y r o w s k i, *Критика дореволюционных общественно-политических отношений в романе Бориса Пастернака „Доктор Живаго”*, [w:] *Satyra w literaturach wschodniosłowiańskich VII. Studia*, pod red. W. Supy, Białystok 2008, s. 181–190; tegoż, *Rosja carska w powieści Borysa Pasternaka „Doktor Żywago”*, [w:] *Mistrzowi i przyjacielowi. Pamięci profesora Zbigniewa Barańskiego*, Wrocław 2010, s. 445–456.

tek. Można przypuszczać, że podobnie jak duża część postępowej inteligencji rosyjskiej popierał jej idee, cele, choć może nie do końca uświadomione i sprecyzowane. Chyba oczekiwał trochę czego innego. Nie mógł czynnie uczestniczyć w wydarzeniach, ale był uważnym obserwatorem. Potwierdzają to jego wspomnienia w *Liście żelaznym* (*Охранная грамота* (1930)), a zwłaszcza napisane w połowie lat dwudziestych dwa poematy *1905 rok* (*Девятьсот пятый год* (1926)) i *Lejtnant Szmidt* (*Лейтенант Шмидт* (1927)). Sam fakt podjęcia tego tematu dowodzi zainteresowania problematyką rewolucyjną. Odgrywa ona również ważną rolę w dwóch innych dużych utworach powstałych w latach dwudziestych – w poemacie *Wzniosła choroba* i w powieści wierszem *Spektorski*.

Ta sama tematyka zajmuje ważne miejsce w fabule, losach, postawach i przeżyciach bohaterów *Doktora Żywago* (*Доктор Живаго* (1989))⁴. Przeważa pozytywny, choć krytyczny, stosunek do rewolucji i jej aktywnych uczestników. Nie mógł jednak pisarz nie zauważać nieszczęść, nienawiści, okrucieństwa, jakie towarzyszyły rewolucji i wojnie domowej. Zło widział jednak po obu stronach politycznej barykady.

W czasie, gdy kształtował się światopogląd i poglądy ideologiczne Pasternaka, dużą rolę odgrywało Towarzystwo Religijno-Filozoficzne powstałe w 1907 roku w Petersburgu. Dyskutowano w nim również nad problemami społecznymi. Nie stworzono zorganizowanej szkoły filozoficznej, natomiast działali wybitni myśliciele (Mikołaj Bierdiajew, Sergiusz Bułgakow, Wasyl Rozanow, Mikołaj Fiodorow oraz Włodzimierz Sołowjow). Nawiązywano również do myśli religijno-filozoficznej Fiodora Dostojewskiego, Lwa Tołstoja i Andrieja Bielego. Pasternak nie zainteresował się ich teoriami, choć je znał. Natomiast skorzystał z ich ideologii i poglądów w *Doktorze Żywago*⁵. Reprezentuje je Mikołaj Wiedieniapin⁶ i jego młodzi zwolennicy (Jurij Żywago, jego przyjaciele Misza Gordon, Nika Dudorow oraz Sima Tuncewa). Wiadać, że bliskie autorowi są ich poglądy na historię, zwłaszcza na pozytywną rolę w niej chrześcijaństwa. Ci bohaterowie są zafascynowani problemami nieśmiertelności, walki życia ze śmiercią. Głoszą oni swobodę jednostki,

⁴ R. H. Howard, *Ideology and "Doctor Zhivago"*, "Antioch Review" 1959, no. 19, s. 224-236; А. П о р е м с к и й, *Политические мотивы в романе „Доктор Живаго“*, „Наши дни” 1959, № 1, s. 33-45; F. L o h e n b i l l, *„Dr Zhivago” and the Russian Revolution*, "Contemporary Issues" 2011, no. 41, s. 1-10.

⁵ Z. Z b y r o w s k i, *Религиозно-философская проблематика начала 20 века в романе Бориса Пастернака „Доктор Живаго“*, [w:] *Literatura rosyjska przełomu XIX i XX wieku. Poszukiwania. Eksperymenty. Rewizje*, Gdańsk 2008, s. 29-42.

⁶ R. E. P e t e r s o n, *Andrej Belyj and Nikolaj Vedenjapin*, "Wiener slawistischer Almanach", 1982, nr 9, s. 111-117; А. В. Л а в р о в, *Еще раз о Веденяпине в „Докторе Живаго“*, [w:] *„Быть знаменитым некрасиво...”. Пастернаковские чтения*, вып. 1, Москва 1992, s. 92-100.

którą przeciwstawiają tłumowi i państwu. Bliska im jest idea ekumenizmu. Ich postawy i poglądy nie mają jednak w powieści wpływu na fabułę, na losy bohaterów, a więc w sumie odgrywają rolę drugorzędną. Są tylko przedmiotem rozmyślań i rozmów.

Ważnym dla kształtowania postawy życiowej i poglądów ideologicznych Pasternaka był jego dwukrotny kilkumiesięczny pobyt na Uralu. Wyjechał tam, by oderwać się od środowiska futurystycznego oraz problemów bieżącego życia literackiego i poświęcić się pracy twórczej. Wynajmował pokój u inżyniera biochemika Borysa Zbarskiego, po rewolucji profesora i akademika. Zaprzyjaźnił się z nim i jego żoną Fanni. Zbarscy byli z przekonania socjalistami-rewolucjonistami. Łączyło ich z Pasternakiem podobieństwo postaw życiowych, Jednak on nie przejął ideologii eserów. Utrzymywał kontakt ze Zbarskimi również po rewolucji. Na Uralu miał okazję zetknąć się z przemysłem i klasą robotniczą, co przypuszczalnie mogło wpłynąć na jego postawę społeczno-polityczną i ułatwić mu zaakceptowanie przemian rewolucyjnych.

Uralski epizod pozostawił trwały ślad w jego twórczości. Akcje wielu swoich utworów poetyckich i prozaicznych: *Spektorski* (*Спекторский* (1931)), *Dzieciństwo Luwers* (*Детство Люберс* (1922)), *Opowieść* (*Повесть* (1929–1934)), a przede wszystkim dużą część fabuły powieści *Doktor Żywago* umieścił właśnie na Uralu i spożytkował w nich tamtejsze realia.

Duże znaczenie dla jego postawy i twórczości miało rewolucyjne lato 1917 roku⁷. Powstała wówczas większość wierszy zbioru *Siostra moja – życie* (*Сестра моя – жизнь* (1922)). Przelomowe wydarzenia społeczno-polityczne tego roku nie znalazły jednak odbicia w tematyce wierszy i przeżyciach bohatera lirycznego. Natomiast tworzyły atmosferę, nastrój wyzwolenia. Działalność ludzi przedstawił poeta jako aktywność natury. Ona stwarza wrażenie, że dzieje się coś cudownego, niezwykłego, następujące przeobrażenie przyrody i człowieka. W wierszach zbioru dominuje optymizm, aprobatą życia.

Rewolucja październikowa wprowadziła poważne zmiany w życiu społeczeństwa rosyjskiego. Dotyczyło to również Pasternaków. Dotknęły ich różne kłopoty życiowe, bytowe. Ojciec stracił regularne zarobki, zabrano im część mieszkania. Borys nie miał stałych dochodów. Mimo to, jak duża część ich środowisk, rewolucję przyjęli przychylnie, choć wiąźali z nią nieco inne nadzieje. Nie tyle społeczne i polityczne, ile etyczne i estetyczne. Niezwykle interesujące i symptomatyczne są bezpośrednie kontakty Pasternaków z czołowymi przedstawicielami obozu władzy porewolucyjnej. Znajdowało to również wyraz w twórczości Leonida i Borysa Pasternaków.

⁷ Е. П а с т е р н а к, *Лето 1917 года: „Сестра моя – жизнь” и „Доктор Живаго”*, „Звезда” 1990, № 2, s. 159–165.

Leonid Pasternak stworzył szkice do portretu Lenina występującego na IX Zjeździe Rad w lipcu 1921 roku. Był malarz zatem świadkiem tego wydarzenia, podobnie jak Borys, który, dopracowując do wydania w 1928 roku swój poemat *Wzniosta choroba* (*Высокая болезнь* (1923–1927)), włączył do niego ten epizod. Jego ocena wodza rewolucji była ambiwalentna. W poemacie prezentował go z pozycji naocznego świadka, wnikliwego obserwatora. Dawał wysoką ocenę jego osobowości. Widział w nim postać nieprzeciętną, podkreślał jego aktywność. Lecz jednocześnie wódz rewolucji był dla niego uosobieniem fanatyzmu, nietolerancji.

Kiedy rodzice z córkami w 1921 roku ubiegali się o zgodę na wyjazd do Niemiec w celach zdrowotnych i edukacyjnych, uzyskali osobiste poparcie samego ministra Anatola Łunaczarskiego. Z kolei Borys przed wyjazdem do Berlina z żoną w 1922 roku prosił o poparcie Lwa Trockiego, który znał i cenił go jako poetę (napisał o nim w tym czasie artykuł), ale wahał się, gdyż nie bez pewnych podstaw podejrzewał go, że może planować emigrację. Ale ostatecznie poparł jego prośbę. Powyższe fakty pozwalają wyciągnąć wniosek, że Pasternakowie (nie wyłączając Borysa) w pierwszych latach po rewolucji nie byli jej wrogami. Raczej ją akceptowali⁸.

Pasternak w latach dwudziestych i szczególnie w pierwszej połowie trzydziestych przeżywał nawet proces zbliżenia ideowego do rzeczywistości porewolucyjnej. Ale z wahaniem i rozczarowaniami. Sam swoje przeżycia początku lat 30. nazywał „powtórными narodzinami”, jak zatytułował powstały wówczas zbiorek poezji. Wkładał w to pojęcie również akceptację rzeczywistości. Zbliżenie z nią wynikało z różnych przyczyn i przejawiało się różnie. Stosunkowo najmniej w twórczości, najwidoczniej zaś w kontaktach zawodowych i przyjacielskich. Przeważały w nich środowiska i ludzie kojarzeni z władzą lub ją popierający.

Sugerowano Pasternakowi po śmierci Majakowskiego, podobno z inicjatywy Stalina, by zajął miejsce czołowego, sztandarowego poety radzieckiego. Taka rola nie odpowiadała mu zarówno ze względów osobowościowych, jak i ideowych. Na szczęście dla niego nie upierano się przy tym pomysle. Swoje kontakty z przedstawicielami władzy wykorzystywał nie tyle we własnym interesie, ile pomagając innym.

Pasternak musiał ustosunkować się do idei uprzemysłowienia, postępu technicznego, przeobrażenia przyrody, podporządkowania jej człowiekowi, często z naruszeniem jej praw. Traktowano ją jak wroga. Jeśli nie da się go złamać, to można, a nawet trzeba, go zniszczyć. Pasternak demonstrował swoją postawę proekologiczną, odmawiał akceptacji dla uprzemysłowienia, przynajmniej w tej postaci, w której dokonywano nadużyć i nie liczone

⁸ M. Aucouturier, *Pasternak et la revolution*, „Europe – Revue Litteraire Mensuelle”, mars 1993, s. 27–47.

się ze stratami w przyrodzie⁹. W całej jego twórczości znajdujemy wyraziste przeciwstawienie z jednej strony natury jako zjawiska pozytywnego, uosabiającego życie, dobro, światło, barwy, z drugiej zaś negatywnie ocenianej cywilizacji reprezentującej martwość, zło, ciemność, szarość. W wielu utworach w ujemnej roli ideowej występuje kolej, z którą związane są tragiczne losy i przeżycia ludzi¹⁰. Pasternak opiewa przyrodę i zawsze staje po jej stronie. Jej nieraz powierza poeta przeżycia i refleksje bohatera lirycznego.

Okres złudzeń ideowych trwał krótko. Już pod koniec lat dwudziestych Pasternak raz po raz zajmował negatywne stanowisko wobec różnych zjawisk i wydarzeń życia politycznego i kulturalnego. Nasiliło się to w drugiej połowie lat trzydziestych, kiedy ofiarami represji politycznych stawali się ludzie mu bliscy – Bucharin, Woronski, Połonski, Pilniak oraz gruzińscy przyjaciele Tabidze i Jaszwili. Konsekwentnie odmawiał podpisywania różnych apeli potępiających represjonowanych pisarzy i działaczy politycznych¹¹.

Już w latach dwudziestych sporadycznie miewał kłopoty z cenzurą. Swoimi odczuciami dzielił się z kuzynką Olgą Freidenberg w liście z 20 października 1930 roku:

Написал я своего *Медного всадника*, Оля, — скромного, серого, но цельного и, кажется, настоящего. Вероятно, он не увидит света. Цензура стала кромсать меня в повторных изданиях и, наверстывая свое прежнее невнимание ко мне, с излишним вниманием впивается в рукописи, еще не напечатанные¹².

Budziło to jego sprzeciw, któremu dawał wyraz¹³. Przykładem mogą być perypetie w końcu 1929 roku związane z publikacją powieści wierszem *Spektorski* w wydawnictwie Lengiz, które domagało się zmiany politycznego wydźwięku zakończenia, gdzie autor m.in. nawiązywał do zabójstwa rodziny carskiej: „Там мучили, там сбрасывали в штольни, Там измы-

⁹ Z. Z b y r o w s k i, *Экологическое мировосприятие Бориса Пастернака*, [w:] *Ze studiów nad językami i literaturami wschodniosłowiańskimi*, Zielona Góra 2004, s. 211–220.

¹⁰ R. B. A n d e r s o n, *The Railroad in "Doktor Zhivago"*, "Slavic and East European Journal" 1987, 31, no. 4, s. 503–519; R. B o b r y k, J. F a r y n o, *Parowóz wzorowego maszynisty*, „Studia Litteraria Polono-Slavica” Warszawa 1999, nr 3, s. 243–246; Б. М а н с к о в, *Поезда в „Докторе Живаго” Бориса Пастернака*, „Studia Litteraria Polono-Slavica” 1999, nr 3, s. 235–241; Е. М. Т ю л е н е в а, *Мифологема „вокзала” в поэтическом пространстве Пастернака 1910–1920-х гг.*, [w:] *Творчество писателя и литературный процесс*, ИВАНОВО 1999, s. 97–108.

¹¹ Z. Z b y r o w s k i, *Emigracja wewnętrzna Borysa Pasternaka. Próba interpretacji*, [w:] *Studia Rossica X. O literaturze rosyjskiej nowej i dawnej*, pod red. W. Skrundy, Warszawa 2000, s. 51–61.

¹² *Переписка Бориса Пастернака*, Москва 1990, s. 129.

¹³ Z. Z b y r o w s k i, *Borys Pasternak wobec represji politycznych*, [w:] *Konteksty literatury rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku*, Zielona Góra 2000, s. 53–63.

вался шахтами Урал” (t. 1, s. 367). W związku z tym Pasternak pisał: „На букве идеологии стали настаивать, точно она — буква контракта. Точно именно в договоре было сказано, что в шахты будут спускать безболезненно, под местной анестезией, и это будет не мучительно, а даже наоборот; и террор не будет страшен”¹⁴. Autor nie zgodził się na wprowadzenie zmian i umowa została zerwana. W sierpniu 1931 roku Wydawnictwo Literackie w Leningradzie zawarło umowę na wydanie *Dzieł zebranych* Pasternaka. Jednak w 1932 roku wykreślono jego nazwisko z planu wydawniczego. Zrezygnowano również z wydania planowanej książki Borysa Buchsztaba, poświęconej życiu i twórczości Pasternaka.

Borys Pasternak żył i działał w środowisku, w którym na co dzień osobiście nie stykał się z antysemityzmem¹⁵. Nieprzypadkowo problem żydowski i antysemityzm nie pojawiały się w jego twórczości. Pomijał go również w innych wypowiedziach, np. w utworach autobiograficznych, korespondencji, artykułach. Pojawił się tylko przelotnie w *Liście żelaznym*. Kontakty zawodowe i osobiste, podobnie jak rodzice, utrzymywał zarówno z Żydami, jak też prawosławnymi Rosjanami. Pochodzenie etniczne i religia nie odgrywały żadnej roli w jego życiu uczuciowym. Dopiero po opublikowaniu na Zachodzie powieści *Doktor Żywago* i otrzymaniu przez niego Nagrody Nobla zaczęto przez pewien czas wypominać mu złe pochodzenie.

Ale już w dzieciństwie zetknął się osobiście i bezpośrednio z tym problemem. W wieku 10 lat ubiegał się o przyjęcie do gimnazjum, zdał dobrze egzamin wstępny. Okazało się jednak, że szkoła miała limit 3% uczniów Żydów. W tym roku był on wyczerpany, nie zwolniło się żadne miejsce. I mimo protekcji wysoko postawionych osób nie można było złamać lub obejść przepisów. W ten sposób chłopcu przypomniano, że należy do tej części społeczeństwa, której mniej wolno. Musiał przez rok czekać, ucząc się w domu.

Nie ulega wątpliwości, że to swymi ówczesnymi przeżyciami, odczuciami i refleksjami obdarzył pisarz jednego z ważnych bohaterów *Doktora Żywago*, Miszę Gordona. Na początku powieści był on w tym samym wieku, co Borys, gdy spotkało go to pierwsze niezаслужone niepowodzenie życiowe. Prawdopodobnie to właśnie autor rozważał swoją sytuację tak, jak w powieści Misza. Ten zauważał, że w jakiś sposób jest wyłączony ze wspólnoty otaczających go ludzi.

Właśnie w powieści Pasternak po raz pierwszy i jedyne bardzo bezpośrednio i zdecydowanie zajął stanowisko w tej ważnej sprawie. Skorzystał jednak z pośrednictwa bohaterów. To Jurij Żywago, Misza Gordon i Lara

¹⁴ Из истории советской литературы. 1920–1930, „Литературное наследство”, Москва 1983, т. 93, s. 715.

¹⁵ J. S t o r a, *Pasternak et le judaisme*, „Cahiers du monde russe et soviétique” 1968, no. 9, s. 353–364; З. Б. Б р о в с к и, *Еврейский вопрос в жизни и творчестве Бориса Пастернака*, „Studia Rossica Posnaniensia”, Poznań 1998, z. XXVIII, s. 37–42.

wypowiadają myśli bliskie autorowi. Jego poglądy sprowadzają się do jednoznacznego potępienia antysemityzmu. Takie stanowisko zajmuje doktor Żywago w strefie przyfrontowej w scenie, gdy strofuje żołnierza i zabrania mu znęcania się nad starym Żydem na oczach rodziny. W rozmowie z przyjacielem Miszą broni również Żydów przed oskarżeniem o brak patriotyzmu. Jednak w wypowiedzi Lary, postaci ważnej i bliskiej głównemu bohaterowi, a jednocześnie sympatycznej dla autora, narratora i czytelników, wyraża też myśl, że Żydzi są sami winni, gdyż nie chcą się asymilować. On sam i jego najbliższa rodzina praktycznie zasymilowali się.

Problem kobiecy, ruch feministyczny na początku XX wieku w Rosji jeszcze nawet się nie zaczął. Ale praktycznie działały już jego przedstawicielki, kobiety ambitne, wykształcone, aktywnie działające zawodowo¹⁶. I młody poeta spotykał je, zauważał i akceptował ich postawę. Nigdy nie wypowiadał się publicznie jako zwolennik feminizmu. Ale zauważał poniżenie kobiet, współczuł im, popierał ich bunt.

W najbardziej jaskrawy i jednoznaczny sposób poniżenie kobiet i ich walkę o swoją pozycję społeczną i godność osobistą zaprezentował Pasternak w utworze z 1929 roku *Opowieść*¹⁷. Tam też wyraźnie opowiedział się po stronie krzywdzonej, upokarzanej i walczącej kobiety. Główny bohater Sierioża, nauczyciel domowy syna Frestelnów, spotyka Annę Arild, z pochodzenia Dunkę, młodą wdowę po pastorze. Zatrudniła się ona jako dama do towarzystwa pani Fresteln, lecz ta traktuje ją jak służącą, zmusza do wykonywania upokarzających prac fizycznych, nie dopuszcza do towarzystwa. Anna widocznie zetknęła się już na Zachodzie z ruchem feministycznym i nie zamierza godzić się z taką pozycją, szuka i znajduje lepsze rozwiązanie. W *Opowieści* nie ma mowy o ideologicznej walce o prawa kobiet, równouprawnienie. Również bohaterka nie powołuje się na żadne prawa.

Inny nabrzmiały problem kobiecy w *Opowieści* to wątek prostytutki. Ten zawód reprezentuje Sasza. Jej los bulwersuje głównego bohatera, Sieriożę. Próbuje on poprawić go w naiwny sposób. Zamierza zdobyć pieniądze i dać jej, by nie musiała się sprzedawać. Liczy na honorarium za opowieść, w której bohater, młody poeta i kompozytor, sprzedaje siebie na aukcji za duże pieniądze. Chce je przeznaczyć na ulżenie doli kobiet. Oczywiście jest, że ani Sierioża, ani bohater jego utworu niczego nie rozwiązują. Stosunki społeczne, sytuacja materialna kobiet nadal będzie je zmuszać do sprzedawania swego ciała. Ważne jest jednak, że pisarz zauważał istnienie tego problemu i rozważał sposoby jego rozwiązania.

¹⁶ В. В. И в а н о в, О теме женщины у Пастернака, [w:] „Быть знаменитым некрасиво...”, op. cit., вып. 1, s. 43–54.

¹⁷ Z. Z b y r o w s k i, *Borys Pasternak wobec losu kobiety*, [w:] *Studia Rossica XII. Literatura rosyjska na rozdrożach XX w.*, Warszawa 2003, s. 251–262.

Jednym z aspektów kobiecości, który pojawił się w XX wieku i domagał się podjęcia i ustosunkowania się przez pisarza, był problem seksu, również pozamałżeńskiego. Pasternak znał ten problem z własnego doświadczenia i nie pomijał go w twórczości, choć tylko w prozie (*Dzieciństwo Luwers, Opowieść, Doktor Żywago*). Na przykładzie Żeni Luwers przedstawił przeżycia nastolatki dojrzewającej do życia płciowego, postawionej wobec niepojętego i niepokojącego przeżycia, która w dorosłych nie znajduje oparcia, pomocy, informacji, rady.

Problem kobiecy pojawił się w powieści *Doktor Żywago*, choć również nie jako zjawisko ideologiczne. Nie ma przedstawicielek feminizmu, bojowniczek o prawa kobiet, o równouprawnienie. Kwestia kobieca nie jest przedmiotem narracji, rozmyślań bohaterów, rozmów, sporów. Nie jest też przyczyną konfliktów. Natomiast występują różne typy kobiet. Możemy je podzielić na nowoczesne i tradycyjne, zawodowo aktywne i bierne, działające publicznie, aspirujące do funkcji społecznych lub skupione na życiu osobistym, rodzinnym, na roli żony i matki. Ewentualnie kochanki. Niektóre nawet z powodzeniem godzą obowiązki zawodowe z rodzinnymi. Dotyczy to nie tylko głównej bohaterki, Lary, kobiety niewątpliwie nowoczesnej, z inicjatywą, lecz także szeregu innych postaci. Niespełnioną kobietą nowoczesną okazała się Tonia, żona doktora. Była, tak jak Lara, osobą zdolną, inteligentną, wykształconą, lecz nie podjęła pracy zawodowej. Podobnie jak jej matka skupiła się na życiu rodzinnym.

Przy różnych okazjach, ale głównie w powieści, ustosunkowuje się Pasternak do ważnych lub tylko modnych zjawisk ideowych tamtych czasów, takich jak terroryzm, tołstoizm, marksizm. Nie odgrywają one żadnej roli w fabule utworu, w postawach i losach wiodących bohaterów. Pojawiają się wyłącznie w ich rozmyślaniach i rozmowach. Wątek terroryzmu związany jest z rodzicami jednego z ważnych młodych bohaterów Niki Dudorowa. O jego ojcu dowiadujemy się, że „terrorysta Diemientij Dudorow był na katordze, na którą z najwyższej łaski zamieniono mu karę śmierci przez powieszenie”¹⁸. Zaś o swej matce tak rozmyśla Nika:

Mama też dobra. Wyjeżdżając, oczywiście oszukała i jego i Woskobojsnikowa. Nie jest na żadnym Kaukazie, po prostu na najbliższej stacji węzłowej skręciła na północ i teraz najspokojniej w świecie strzela razem ze studentami do policji w Petersburgu (*Doktor Żywago*, s. 23).

Wiadomo, że Pasternakowie, również Borys, wysoko cenili Lwa Tołstoję jako pisarza, akceptowali jego postawę estetyczną, natomiast nie uzna-

¹⁸ B. Pasternak, *Doktor Żywago*, przeł. E. Rojewska-Olejarczuk, Warszawa 1990, s. 22–23. Dalej cytaty z powieści przytaczam z tego wydania, podając w tekście tytuł i stronę.

wali tego, co określa się mianem tołstoizmu, a więc jego poglądów ideologicznych, filozoficznych, moralnych, religijnych. W powieści tę postawę reprezentuje działacz społeczny, pozytywista Wywołocznow. Organizuje on odczyty na rzecz zesłańców politycznych, walczy o szkoły wiejskie i seminaria nauczycielskie, uważa że potrzebne są szpitale i opieka społeczna, a nie symbolistyczna poezja. Narrator przedstawia go lekceważąco: „Wywołocznow był jednym z tych zwolenników Lwa Tołstoja, w których umysłach idee nie znającego spokoju geniusza układały się do długiego beztroskiego wypoczynku i nieodwracalnie karłały” (*Doktor Żywago*, s. 48). Jego rozmówca Wiedieniapin sprzecza się z nim: „do pewnego stopnia podzielam pańskie przekonanie. Ale Tołstoj mówi, że im bardziej człowiek oddaje się pięknu, tym bardziej oddala się od dobra.

A pan uważa, że jest odwrotnie? Że świat może uratować piękno, misteria i tak dalej, Rozanow i Dostojewski?” (*Doktor Żywago*, s. 48). Każdy z rozmówców pozostaje przy swoim zdaniu.

Ważną ideologią w tym czasie był marksizm. Wpływał on niewątpliwie na postawy rewolucyjne niektórych bohaterów, zwłaszcza ze środowisk robotniczych, kolejarskich. Bywał też obiektem sporów ideologicznych. Żywago, którego poglądy są bliskie autorowi, polemizuje z socjaldemokratą Samdiewiatowem, pochodzącym z burżuazji, na co jako na sprzeczność zwraca uwagę Żywago:

- A pańska socjaldemokracja?
- A co to ma wspólnego z socjaldemokracją, na miłość boską? Gdzie jest powiedziane, że człowiek o poglądach marksistowskich musi być fajtlapą? Marksizm to nauka pozytywna, nauka o rzeczywistości, filozofia warunków historycznych.
- Marksizm i nauka? [...] marksizm ma zbyt mało opanowania, aby być nauką. Nauka jest zrównoważona. Marksizm i obiektywizm? Nie znam kierunku bardziej wyizolowanego i dalekiego od faktów (*Доктор Живаго*, s. 282).

To stanowisko jest bliższe autorowi, choć, jak zwykle, nie deklaruje wprost swego poglądu.

Dokonany przegląd pozwala stwierdzić, że autor *Doktora Żywago* nie unikał ważnych, aktualnych problemów społecznych i odpowiadających na nie postaw i poglądów ideowych. Przed rewolucją był zwolennikiem przemian demokratycznych. To pozwoliło mu w zasadzie zaakceptować rewolucję i szukać własnego miejsca w zmieniającym się społeczeństwie. Ale zachował krytyczne spojrzenie. To skłoniło go od połowy lat trzydziestych do końca życia do zajmowania postawy opozycyjnej, ale biernej. Był nie uczestnikiem, lecz raczej świadkiem konfliktów i sporów ideowych. Jego postawę cechował krytyczny dystans, brak praktycznego zaangażowania po którejs ze stron. Ale swoich ocen, czasem dość ryzykownych, nie ukrywał, wypowiadał je zdecydowanie, jednoznacznie. Najbardziej jaskrawym

przykładem może być jego wiersz *Nagroda Nobla* (*Нобелевская премия* (1959)), w którym zaprotestował przeciw represjom, które go dotknęły za publikowanie powieści *Doktor Żywago*:

Я пропал, как зверь в загоне.
Где-то люди, воля, свет,
А за мною шум погони,
Мне наружу ходу нет [...].
Что же сделал я за пакость,
Я убийца и злодей?
Я весь мир заставил плакать
Над красой земли моей.
Но и так, почти у гроба,
Верю я, придет пора —
Силу подлости и злобы
Одолеет дух добра.

(*Нобелевская премия*, t. 2, s. 130–131).

Tę zdecydowaną deklarację polityczną można potraktować jako testament ideowy pisarza.

Bibliografia

- A n d e r s o n R. B., *The Railroad in "Doktor Zhivago"*, "Slavic and East European Journal" 1987, 31, no. 4, s. 503–519.
- A u c o u t u r i e r M., *Pasternak et la revolution*, „Europe — Revue Litteraire Mensuelle”, mars 1993, s. 27–47.
- B o b r y k R., F a r y n o J., *Parowóz wzorowego maszynisty*, „Studia Litteraria Polono-Slavica” Warszawa 1999, nr 3, s. 243–246.
- H o w a r d R. H., *Ideology and "Doctor Zhivago"*, "Antioch Review" 1959, no. 19, s. 224–236.
- L o h e n b i l l F., *"Dr Zhivago" and the Russian Revolution*, "Contemporary Issues" 2011, no. 41, s. 1–10.
- P a s t e r n a k B., *Doktor Żywago*, przeł. E. Rojewska-Olejarczuk, Warszawa 1990.
- P e t e r s o n R. E., *Andrej Belyj and Nikolaj Vedenjapin*, "Wiener slawistischer Almanach", 1982, nr 9, s. 111–117.
- S t o r a J., *Pasternak et le judaisme*, "Cahiers du monde russe et sovietique" 1968, no. 9, s. 353–364.
- Z b y r o w s k i Z., *Borys Pasternak wobec doświadczenia zbiorowego*, [w:] *Słowiańszczyzna Wschodnia: twórczość artystyczna a doświadczenie zbiorowe*, Zielona Góra 1998, s. 107–115.
- Z b y r o w s k i Z., *Borys Pasternak wobec losu kobiety*, [w:] *Studia Rossica XII. Literatura rosyjska na rozdrożach XX w.*, Warszawa 2003, s. 251–262.
- Z b y r o w s k i Z., *Borys Pasternak wobec represji politycznych*, [w:] *Konteksty literatury rosyjskiej, ukraińskiej i białoruskiej XX wieku*, Zielona Góra 2000, s. 53–63.

- Z b y r o w s k i Z., *Emigracja wewnętrzna Borysa Pasternaka. Próba interpretacji*, [w:] *Studia Rossica X. O literaturze rosyjskiej nowej i dawnej*, pod red. W. Skrudny, Warszawa 2000, s. 51–61.
- Z b y r o w s k i Z., *Rosja carska w powieści Borysa Pasternaka „Doktor Żywago”*, [w:] *Mistrzowi i przyjacielowi. Pamięci profesora Zbigniewa Barańskiego*, Wrocław 2010, s. 445–456.
- З б ы р о в с к и З., *Еврейский вопрос в жизни и творчестве Бориса Пастернака*, „*Studia Rossica Posnaniensia*”, Poznań 1998, z. XXVIII, s. 37–42.
- Z b y r o w s k i Z., *Критика дореволюционных общественно-политических отношений в романе Бориса Пастернака „Доктор Живаго”*, [w:] *Satyra w literaturach wschodniosłowiańskich VII. Studia*, pod red. W. Supy, Białystok 2008, s. 181–190.
- Z b y r o w s k i Z., *Религиозно-философская проблематика начала 20 века в романе Бориса Пастернака „Доктор Живаго”*, [w:] *Literatura rosyjska przelotom XIX i XX wieku. Poszukiwania. Eksperymenty. Rewizje*, Gdańsk 2008, s. 29–42.
- Z b y r o w s k i Z., *Экологическое мировосприятие Бориса Пастернака*, [w:] *Ze studiów nad językami i literaturami wschodniosłowiańskimi*, Zielona Góra 2004, s. 211–220.
- И в а н о в В. В., *О теме женщины у Пастернака*, [w:] *„Быть знаменитым некрасиво...”. Пастернаковские чтения*, вып. 1, Москва 1992, s. 43–54.
- Из истории советской литературы. 1920–1930*, „*Литературное наследство*”, Москва 1983, т. 93, s. 715.
- Л а в р о в А. В., *Еще раз о Веденяпине в „Докторе Живаго”*, [w:] *„Быть знаменитым некрасиво...”. Пастернаковские чтения*, вып. 1, Москва 1992, s. 92–100.
- М а н с к о в Б., *Поезда в „Докторе Живаго” Бориса Пастернака*, „*Studia Litteraria Polono-Slavica*” 1999, nr 3, s. 235–241.
- П а с т е р н а к Б., *Борису Пильняку*, [w:] *tegoż, Стихотворения и поэмы в двух томах*, т. 1, Ленинград 1990.
- П а с т е р н а к Е., *Лето 1917 года: „Сестра моя – жизнь” и „Доктор Живаго”*, „*Звезда*” 1990, № 2, s. 159–165.
- Переписка Бориса Пастернака*, Москва 1990.
- П о р е м с к и й А., *Политические мотивы в романе „Доктор Живаго”*, „*Наши дни*” 1959, № 1, s. 33–45.
- Т ю л е н е в а Е. М., *Мифологема „вокзала” в поэтическом пространстве Пастернака 1910–1920-х гг.*, [w:] *Творчество писателя и литературный процесс*, Иваново 1999, s. 97–108.